

પ્રેડેટરી જર્નલ - Predatory Journal (શિકારી / ઠગ સામયિક): સંશોધન જગતમાં પડકારો, અસર

અને જાગૃતિ અંગેનું અભ્યાસ

ડૉ. નરેન્દ્ર દુધાભાઈ પરમાર

લાઇબ્રેરીયન

શ્રી સેવંતિલાલ ત્રિભોવનદાસ જવેરી આર્ટ્સ કોલેજ, ગઢ પાલનપુર

સંક્ષિપ્ત પરિચય (Abstract)

વિશ્વભરમાં શૈક્ષણિક સંશોધનનું મહત્ત્વ સતત વધી રહ્યું છે. સંશોધકો પોતાના જ્ઞાનને વૈજ્ઞાનિક સમુદાય સુધી પહોંચાડવા માટે સંશોધન લેખો પ્રકાશિત કરે છે. પરંતુ છેલ્લા દાયકામાં “પ્રેડેટરી જર્નલ (Predatory Journal)” નામની ખોટી પ્રકાશન પદ્ધતિઓ ઉદભવી છે, જે સંશોધકોને ઝડપી પ્રકાશન, નીચી ગુણવત્તા, અને ખોટા દાવાઓ દ્વારા આકર્ષે છે. આવી જર્નલો સંશોધન જગતમાં ગંભીર પડકાર રૂપે ઉભી થઈ છે.

આ અભ્યાસમાં પ્રેડેટરી જર્નલ ની વ્યાખ્યા, લક્ષણો, ઓળખ માટેના માપદંડો, અને ભારતીય સંશોધન પર્યાવરણમાં તેની અસરનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. સાથે સાથે સંશોધકોમાં જાગૃતિ વધારવા માટે જરૂરી પગલાં, યુનિવર્સિટીની ભૂમિકા, લાઇબ્રેરી સેવાઓ અને નીતિગત સૂચનો રજૂ કરવામાં આવ્યા છે. સંશોધન દર્શાવે છે કે પ્રેડેટરી જર્નલ ના કારણે સંશોધનની ગુણવત્તા ઘટે છે, સંશોધકોની વિશ્વસનીયતા પર પ્રશ્ન ઊભા થાય છે અને જ્ઞાનસર્જન પ્રક્રિયા નબળી પડે છે. નિષ્કર્ષે, Predatory Journal સામે લડવા માટે સંશોધકોની જાગૃતિ, મજબૂત નીતિઓ અને લાઇબ્રેરી આધારિત તાલીમ કાર્યક્રમો જરૂરી છે.

ચાવીરૂપ શબ્દો: પ્રેડેટરી જર્નલ - સંશોધન જગતમાં પડકારો, અસર અને જાગૃતિ

પરિચય

માનવ સમાજમાં જ્ઞાનનું સર્જન, પ્રસાર અને સંવર્ધન હંમેશાં મહત્ત્વનું રહ્યું છે. આધુનિક યુગમાં સંશોધન (Research) એ જ્ઞાનસર્જનનું મુખ્ય સાધન બની ગયું છે. સંશોધક પોતાના નવા વિચારો અને પરિષ્કૃત વિચારધારા વૈજ્ઞાનિક સમુદાય સુધી પહોંચાડવા માટે સંશોધન પત્રો લખે છે. આવા લેખો **શૈક્ષણિક જર્નલોમાં** પ્રકાશિત થાય છે. એક સારા અને માન્ય જર્નલમાં પ્રકાશન થવું એ સંશોધક માટે પ્રતિષ્ઠાનો વિષય છે.

છેલ્લા દાયકામાં ડિજિટલ પ્રકાશન અને ઓપન એક્સેસ (Open Access) મોડેલના કારણે હજારો નવી જર્નલો ઉભી થઈ છે. આ પરિસ્થિતિમાં કેટલીક અયોગ્ય જર્નલો, જેને **પ્રેડેટરી જર્નલ** કહેવાય છે, ઉદભવી છે. આ જર્નલો પ્રકાશન માટે સંશોધકો પાસેથી ફી વસૂલે છે, પરંતુ લેખોની ગુણવત્તા તપાસતી નથી અને ખોટા વચનો આપી ઝડપથી પ્રકાશિત કરે છે.

સંશોધકોને વારંવાર **પ્રકાશનનું દબાણ** (Publish or Perish Culture) રહે છે. ઘણા સંશોધકો અજાણતા અથવા ઝડપી પ્રકાશનની લાલચમાં આવી Predatory Journals તરફ આકર્ષાય છે. પરિણામે:

- સંશોધનની ગુણવત્તા ઘટે છે,

- સંશોધકની વિશ્વસનીયતા ઉપર પ્રશ્નચિહ્ન આવે છે,
- શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકન પદ્ધતિઓ (Academic Evaluation Systems) ખોટી દિશામાં વળી જાય છે.

સાહિત્ય સમીક્ષા (Literature Review)

સાહિત્ય સમીક્ષા એ કોઈપણ સંશોધનનું પાયો છે. **પ્રેડેટરી જર્નલ** વિષે છેલ્લા દાયકામાં અનેક આંતરરાષ્ટ્રીય તેમજ ભારતીય સંશોધનો થયેલા છે. આ અધ્યાયમાં તેવા સંશોધનોના મુખ્ય નિષ્કર્ષોનું સંકલન કરવામાં આવ્યું છે.

Barot, Arpita U. (2021) આ અભ્યાસ પ્રેડેટરી અને ક્લોન જર્નલ્સની વિશેષતાઓ, શૈક્ષણિક ક્ષેત્ર પર પડતી અસર અને તેમની ઓળખ-નિવારણની વ્યૂહરચનાઓનું સ્પષ્ટ અને સંક્ષિપ્ત તુલનાત્મક વિશ્લેષણ રજૂ કરે છે. બંને પ્રકારના જર્નલ્સ સંશોધનની ગુણવત્તા, નાણાંકીય ફાળવણી અને વૈજ્ઞાનિક સંચારને નુકસાન પહોંચાડે છે તે લેખ અસરકારક રીતે દર્શાવે છે. અંતે, જાગૃતિ, તકનિકી ઉપાયો અને નીતિગત હસ્તક્ષેપ દ્વારા આ ભ્રામક પ્રકાશન પ્રથાઓને રોકવાની જરૂરિયાત પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

Banker, Vipul P. (2024) આ લેખમાં પ્રેડેટરી જર્નલ્સ વૈશ્વિક સંશોધન સમુદાય માટે ઊભું કરેલા ગંભીર ખતરને સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. સંશોધનની ગુણવત્તા, પિયર રિવ્યૂ પ્રક્રિયા અને વૈજ્ઞાનિક સાહિત્યની વિશ્વસનીયતા પર પડતા નકારાત્મક પ્રભાવને લેખ અસરકારક રીતે વર્ણવે છે. અંતે, જાગૃતિ, કડક નીતિઓ અને ટેકનોલોજીના ઉપયોગ દ્વારા આ ભ્રામક પ્રકાશન પ્રથાઓને રોકવાની આવશ્યકતા પર વિશેષ ભાર મૂકવામાં આવ્યો છે.

સંશોધન ગેપ

પ્રસ્તુત સંશોધન માં ઉપરોક્ત વિષય ને અનુસંધાને નીચે મુજબની સંશોધન ગેપ મળી આવી છે.

- ભારતીય ભાષાઓમાં (ગુજરાતી સહિત) **પ્રેડેટરી જર્નલ** પર વિસ્તૃત સંશોધન ઓછું જોવા મળે છે.
- સંશોધકોમાં જાગૃતિનું સ્તર માપવાના અભ્યાસ પણ મર્યાદિત છે.
- તેથી, આ સંશોધન ભારતીય સંદર્ભમાં જાગૃતિ અને અસરનું વિશ્લેષણ કરવા મહત્વનું છે.

હેતુ

પ્રસ્તુત સંશોધન માં નીચે મુજબના હેતુઓ નક્કી કરવા માં આવ્યા છે.

- સંશોધકોને **પ્રેડેટરી જર્નલ** વિષે જાગૃત કરવાનું.
- શૈક્ષણિક ગુણવત્તા અને સંશોધન નૈતિકતામાં **પ્રેડેટરી જર્નલ** ના પ્રભાવનું મૂલ્યાંકન કરવું.
- **પ્રેડેટરી જર્નલ** ની વ્યાખ્યા અને તેની ઓળખ કરવા માટેના માપદંડોનું વિશ્લેષણ.
- સંશોધકોમાં જાગૃતિ લાવવા માટે માર્ગદર્શિકા અને ભલામણો રજૂ કરવી.

Significance of the the study

આ અભ્યાસનું મહત્વ **પ્રેડેટરી જર્નલ** વિષે વિસ્તૃત જાણકારી મેળવવામાં છે, જે આજના સંશોધન પર્યાવરણમાં એક ગંભીર પડકારરૂપ બની ગઈ છે. Predatory Journals સંશોધકોને ઝડપી પ્રકાશન અને ઓછા ગુણવત્તાવાળા લેખો તરફ આકર્ષે છે, જેના પરિણામે સંશોધનની વિશ્વસનીયતા ઘટે છે અને શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકન પ્રક્રિયામાં ખોટ આવે છે. આ અભ્યાસ સંશોધકોમાં જાગૃતિ

લાવવાની, યોગ્ય જર્નલ પસંદગી માટે માર્ગદર્શિકા પ્રદાન કરવાની, અને ભારતીય સંશોધન પર્યાવરણમાં Predatory Journals ની વ્યાપ અને અસરનું મૂલ્યાંકન કરવાની દિશામાં અગત્યનો યોગદાન આપે છે. તે યુનિવર્સિટીઓ, લાઇબ્રેરીઓ અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓને નીતિગત સુધારા અને તાલીમ કાર્યક્રમો અમલમાં લાવવાના માટે માર્ગદર્શક બની શકે છે. પરિણામે, આ અભ્યાસ વૈજ્ઞાનિક સામાજિક નૈતિકતા જાળવવા, સંશોધનની ગુણવત્તા વધારવા અને સંશોધકોની શૈક્ષણિક પ્રતિષ્ઠા સુરક્ષિત રાખવા માટે અત્યંત જરૂરી છે. આ રીતે, સંશોધકો, શૈક્ષણિક સંસ્થાઓ અને નીતિ નિર્માતાઓ માટે Predatory Journals સામે લડવામાં આ અભ્યાસનો વિશિષ્ટ અને વ્યાવહારિક મહત્વ છે.

અભ્યાસની વ્યાપ અને મર્યાદાઓ (Scope and Limitations of the Study)

આ સંશોધન અભ્યાસ મુખ્યત્વે ભારતીય સંશોધન પર્યાવરણમાં Predatory Journals ની ઉદભવ, લક્ષણો, વ્યાપ અને સંશોધકોમાં જાગૃતિ પર કેન્દ્રિત છે. અભ્યાસમાં લાઇબ્રેરી અને ઇન્ફોર્મેશન સાયન્સ, સમાજશાસ્ત્ર અને શિક્ષણ ક્ષેત્રના સંશોધકોને ધ્યાનમાં રાખીને પ્રાથમિક માહિતી (પ્રશ્નાવલી અને ઇન્ટરવ્યૂ) અને દ્વિતીય માહિતી (સાહિત્ય, વેબસાઇટ્સ, UGC-CARE અને Beall's List) એકત્રિત કરવામાં આવી છે. અભ્યાસથી સંશોધકો Predatory Journals ની ઓળખ, ખોટા અને માન્ય જર્નલ વચ્ચેનો તફાવત સમજવા અને યોગ્ય પ્રકાશન માટે માર્ગદર્શન મેળવવા સક્ષમ થાય છે.

આ અભ્યાસની મર્યાદાઓમાં નમૂનાનો કદ સીમિત હોવો, સંશોધકોના જવાબો પર આધારિત પ્રાથમિક માહિતીમાં જશ્નપાત (bias) શક્ય હોવું અને અભ્યાસનો મુખ્યત્વે સામાજિક વિજ્ઞાન ક્ષેત્ર સુધી મર્યાદિત રહેવું સામેલ છે. તેથી, પરિણામો સમગ્ર ભારતીય સંશોધન પર્યાવરણ માટે સંપૂર્ણ રીતે લાગુ ન હોઈ શકે. તેમ છતાં, અભ્યાસ Predatory Journals વિષે ભારતીય સંશોધકોમાં જાગૃતિ, અસર અને પગલાં અંગે મહત્વપૂર્ણ દૃષ્ટિકોણ પ્રદાન કરે છે અને ભાવિ સંશોધનો માટે માર્ગદર્શક બની શકે છે.

સંશોધન પદ્ધતિશાસ્ત્ર (Research Methodology)

સંશોધન પદ્ધતિશાસ્ત્ર કોઈપણ સંશોધન અભ્યાસનું હૃદય છે, કારણ કે તે અભ્યાસને દિશા અને માળખું પ્રદાન કરે છે. યોગ્ય પદ્ધતિશાસ્ત્ર દ્વારા સંશોધક પોતાના અભ્યાસને વ્યવસ્થિત રીતે અમલમાં મૂકી શકે છે અને વિશ્વસનીય તારણો પ્રાપ્ત કરી શકે છે. આ અધ્યાયમાં સંશોધનના પ્રકાર, અભ્યાસનો વ્યાપ, ડેટાના સ્ત્રોતો, નમૂના, સાધનો અને વિશ્લેષણની પ્રક્રિયા અંગેનું વિસ્તૃત વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે.

સંશોધનનો પ્રકાર (Type of Research):

આ અભ્યાસનો સ્વભાવ વર્ણનાત્મક (Descriptive) અને વિશ્લેષણાત્મક (Analytical) પ્રકારનો છે.

- **વર્ણનાત્મક સ્વરૂપ:** અભ્યાસમાં Predatory Journals અંગેની પરિસ્થિતિ, તેની લક્ષણાત્મક વિશેષતાઓ, ભારતીય સંદર્ભમાં તેનો વ્યાપ, અને સંશોધકોમાં જાગૃતિના સ્તરનું વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે.
- **વિશ્લેષણાત્મક સ્વરૂપ:** આ અભ્યાસમાં અગાઉના સંશોધન કાર્યો, પ્રકાશિત અહેવાલો, અને ઉપલબ્ધ આંકડાકીય માહિતીના આધારે વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે.

આ રીતે, અભ્યાસ તાજા ડેટા એકત્રિત કર્યા વિના પૂર્વ પ્રકાશિત સાહિત્ય અને દ્વિતીય સ્ત્રોતોના આધાર પર તૈયાર કરાયેલ છે.

સંશોધન ક્ષેત્ર (Scope of the Study):

આ સંશોધનનો વ્યાપ **ભારતીય સંશોધન પર્યાવરણ** સુધી મર્યાદિત છે. અભ્યાસ ખાસ કરીને **લાઇબ્રેરી એન્ડ ઇન્ફોર્મેશન સાયન્સ, શિક્ષણ, અને સમાજશાસ્ત્ર** જેવા વિષયક્ષેત્રોના સંશોધન અને પ્રકાશન પ્રવૃત્તિઓ પર કેન્દ્રિત છે. **પ્રેડેટરી જર્નલ (Predatory Journals)** અંગે સંશોધકો, શિક્ષકો, અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં જાગૃતિ અને નીતિગત દૃષ્ટિકોણને સમજવાનું મુખ્ય ઉદ્દેશ છે.

ડેટાના સ્ત્રોત (Sources of Data):

આ અભ્યાસ માટેના ડેટાના સ્ત્રોતો મુખ્યત્વે **દ્વિતીય (Secondary)** સ્વરૂપના છે, કારણ કે કોઈ નવી પ્રાથમિક માહિતી (Primary Data) એકત્રિત કરવામાં આવી નથી. અભ્યાસનું આધારિત માળખું અગાઉના સંશોધન અને પ્રકાશિત અહેવાલો પર આધારિત છે.

• દ્વિતીય ડેટા (Secondary Data):

- સંબંધિત પુસ્તકો, સંશોધન લેખો અને જર્નલો
- UGC-CARE List, Beall's List, અને અન્ય માન્ય ડેટાબેઝ
- સરકારી અહેવાલો, નીતિ દસ્તાવેજો અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓની વેબસાઇટ્સ
- INFLIBNET, UGC, તથા અન્ય સંશોધન સંગઠનોના ઓનલાઇન સ્ત્રોતો

આ તમામ સ્ત્રોતોનું વિવેચનાત્મક વિશ્લેષણ કરીને **પ્રેડેટરી જર્નલ (Predatory Journals)** અંગેનું દૃશ્યપટ તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.

નમૂના (Sample) અને જનસંખ્યા (Population):

કારણ કે આ અભ્યાસ દ્વિતીય ડેટા આધારિત છે, તેથી તેમાં કોઈ ચોક્કસ નમૂના (Sample) અથવા જનસંખ્યા (Population) સામેલ કરવામાં આવ્યા નથી. અભ્યાસનો ઉદ્દેશ સમસ્ત ભારતીય સંશોધન પર્યાવરણનું સામાન્ય અને પ્રતિનિધિત્વરૂપ વિશ્લેષણ કરવો છે.

સંશોધન સાધનો (Research Tools):

આ અભ્યાસમાં **લેખિત સાહિત્યના વિશ્લેષણ (Documentary and Content Analysis)** ને મુખ્ય સંશોધન સાધન તરીકે અપનાવવામાં આવ્યું છે. પૂર્વ પ્રકાશિત સંશોધન લેખો, નીતિ દસ્તાવેજો, અને વેબસાઇટ્સનું તુલનાત્મક અને વિષયવાર વિશ્લેષણ કરીને તારણો પ્રાપ્ત કરાયા છે.

ડેટા વિશ્લેષણ પદ્ધતિ (Method of Data Analysis):

એકત્રિત દ્વિતીય ડેટાનું **ગુણાત્મક (Qualitative)** અને **વિશ્લેષણાત્મક (Analytical)** રીતે અભ્યાસ કરવામાં આવ્યું છે. ઉપલબ્ધ સાહિત્યમાંથી મહત્વપૂર્ણ મુદ્દાઓને છાંટીને, તુલનાત્મક અભિગમ અપનાવીને અને આંતરિક સમીક્ષા દ્વારા તારણો કાઢવામાં આવ્યા છે. આ પ્રક્રિયા દ્વારા Predatory Journalsના વ્યાપ, કારણો અને તેના શૈક્ષણિક પ્રભાવનો તટસ્થ અભ્યાસ શક્ય બન્યો છે.

સંશોધન પદ્ધતિશાસ્ત્રના આ માળખાથી સ્પષ્ટ થાય છે કે આ અભ્યાસમાં દ્વિતીય ડેટા આધારિત વર્ણનાત્મક અભિગમ અપનાવવામાં આવ્યો છે. તે પ્રેડેટરી જર્નલ સંબંધિત પૂર્વ ઉપલબ્ધ માહિતીનું વિવેચનાત્મક સંકલન છે, જે ભારતીય સંદર્ભમાં આ વિષયની સમજૂતી, જાગૃતિ અને સુધારાત્મક પગલાંની જરૂરિયાત પર પ્રકાશ પાડે છે.

Predatory Journal નો પરિચય અને ઓળખ

આધુનિક સંશોધન જગતમાં પ્રેડેટરી જર્નલ એ એક ગંભીર સમસ્યા તરીકે ઊભરી આવી છે. આ પ્રકારની જર્નલો સંશોધકોને તેમના લેખોનું ઝડપી પ્રકાશન કરવાની લાલચ આપે છે, પરંતુ તેઓ યોગ્ય પિયર રિવ્યુ (Peer Review) પ્રક્રિયા અપનાવતી નથી. પરિણામે, પ્રકાશિત થયેલા લેખોની ગુણવત્તા નબળી રહે છે અને શૈક્ષણિક પ્રકાશનની વિશ્વસનીયતા તથા પ્રતિષ્ઠા પર નકારાત્મક અસર થાય છે. આવી જર્નલો નૈતિક ધોરણોનું પાલન કર્યા વગર ફક્ત નાણાકીય લાભ માટે કાર્ય કરે છે. આ અધ્યાયમાં Predatory Journals ની વ્યાખ્યા, મુખ્ય લક્ષણો, ઓળખ માટેના માપદંડો, તેમજ માન્ય અને અયોગ્ય જર્નલ વચ્ચેના તફાવતનું વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે.

Predatory Journal ની વ્યાખ્યા

Jeffrey Beall (2010) અનુસાર, Predatory Publishers એવી જર્નલો અથવા પ્રકાશન સંસ્થાઓ છે, જે ખોટા દાવા કરીને ફક્ત આર્થિક લાભ માટે સંશોધકો પાસેથી Article Processing Charges (APC) વસૂલે છે અને કોઈપણ ગુણવત્તા નિયંત્રણ વિના લેખો પ્રકાશિત કરે છે. તેઓ શૈક્ષણિક નૈતિકતા, સંપાદન ધોરણો અને સમીક્ષા પ્રક્રિયાનો અવગણ કરે છે. સરળ શબ્દોમાં, Predatory Journals એવી પ્રકાશન સંસ્થાઓ છે, જે સંશોધકોની અજાણતા, પ્રકાશન દબાણ અને API સ્કોર મેળવવાની હોડનો લાભ લઈ ઝડપી પરંતુ ગુણવત્તાવિહિન પ્રકાશન પૂરું પાડે છે. આવી જર્નલો શૈક્ષણિક વિશ્વની નૈતિકતાને ભંગ કરે છે અને સંશોધનના વિશ્વાસને ખોરવી નાખે છે.

પ્રેડેટરી જર્નલ ની મુખ્ય લક્ષણો

પ્રેડેટરી જર્નલ ને ઓળખવા માટેના કેટલાક સ્પષ્ટ લક્ષણો નીચે મુજબ છે:

1. **ઝડપી પ્રકાશનનો વાયદો:** ઘણીવાર માત્ર એકથી બે અઠવાડિયામાં લેખ સ્વીકાર અને પ્રકાશન કરવાનો દાવો કરે છે.
2. **પિયર રિવ્યુનો અભાવ:** લેખોનું વૈજ્ઞાનિક મૂલ્યાંકન કર્યા વગર સ્વીકારવામાં આવે છે.
3. **ઉંચી પ્રકાશન ફી (APC):** લેખકો પાસેથી અતિશય ફી વસૂલીને નફો કમાવવામાં આવે છે.
4. **ખોટું ઇન્ડેક્સિંગ:** Scopus, Web of Science અથવા UGC-CARE જેવી માન્ય સૂચિમાં સામેલ હોવાનો ખોટો દાવો કરવામાં આવે છે.
5. **ખોટું સંપાદકીય બોર્ડ:** અજાણ્યા કે અસ્તિત્વમાં ન હોય એવા વ્યક્તિઓના નામ સંપાદકીય બોર્ડમાં દર્શાવવામાં આવે છે.
6. **અતિશય ઇમેઇલ આમંત્રણો:** સંશોધકોને સતત ઇમેઇલ મોકલીને લેખ મોકલવા દબાણ કરવું.
7. **વેબસાઇટની નબળી ગુણવત્તા:** અધૂરી માહિતી, ટાઇપોની ભૂલો, ખોટા DOI અથવા નકલી ઇમ્પેક્ટ ફેક્ટર દર્શાવવું.

આ લક્ષણો દર્શાવે છે કે પ્રેડેટરી જર્નલનું મુખ્ય ઉદ્દેશ નાણાકીય લાભ છે, ન કે શૈક્ષણિક ગુણવત્તા અને સંશોધન વિકાસ.

પ્રેડેટરી જર્નલ ઓળખવા માટેના માપદંડો

સંશોધકો માટે સાચી અને ખોટી જર્નલ વચ્ચેનો તફાવત સમજવો અત્યંત જરૂરી છે. નીચેના માપદંડો તપાસવાથી પ્રેડેટરી જર્નલની ઓળખ સરળ બને છે:

- શું જર્નલ UGC-CARE, Scopus અથવા Web of Science જેવી માન્ય સૂચિમાં સામેલ છે?
- શું જર્નલની વેબસાઇટ પર Impact Factor, Review Process, અને અન્ય માહિતી સ્પષ્ટ અને પારદર્શક રીતે દર્શાવવામાં આવી છે?
- શું સંપાદકીય બોર્ડના સભ્યો શૈક્ષણિક ક્ષેત્રમાં જાણીતા અને માન્ય છે?
- શું જર્નલનો ISSN નંબર સત્તાવાર રીતે રજિસ્ટર્ડ અને માન્ય છે?
- શું પ્રકાશક સંસ્થા COPE (Committee on Publication Ethics) અથવા OASPA (Open Access Scholarly Publishers Association) જેવી નૈતિક સંસ્થાઓની સભ્ય છે?

આ મુદ્દાઓ તપાસવાથી સંશોધકો ખોટી જર્નલમાં ફસાવાથી બચી શકે છે અને પોતાની પ્રતિષ્ઠા સુરક્ષિત રાખી શકે છે.

માન્ય અને અયોગ્ય જર્નલ વચ્ચેનો તફાવત

પ્રેડેટરી જર્નલ ને વધુ સ્પષ્ટ રીતે ઓળખવા માટે માન્ય અને અયોગ્ય જર્નલ વચ્ચેના મુખ્ય તફાવતો નીચે મુજબ છે:

કોષ્ટક 1: માન્ય અને અયોગ્ય જર્નલ વચ્ચેનો તફાવત

અનુક્રમ નં.	મુદ્દો	માન્ય જર્નલ	Predatory જર્નલ
૧	સમીક્ષા પ્રક્રિયા	કડક Peer Review	નથી અથવા નકલી
૨	ઇન્ડેક્સિંગ	Scopus, WOS, UGC-CARE	ખોટા દાવા
૩	પ્રકાશન ફી	પારદર્શક, ન્યાયસંગત	ઉંચી અને અસ્પષ્ટ
૪	સંપાદકીય બોર્ડ	માન્ય નિષ્ણાતો	ખોટા કે અજાણ્યા સભ્યો
૫	પ્રકાશનની સમયરેખા	મહિના સુધી	થોડા દિવસોમાં

Benkar, Alpana P. (2019) દ્વારા તુલનાત્મક અભ્યાસ પ્રેડેટરી અને ક્લોન જર્નલ્સ દ્વારા શૈક્ષણિક પ્રકાશનમાં ઊભી થતી અનૈતિક પ્રથાઓ અને તેની અસરને સ્પષ્ટ કરે છે. બંને પ્રકારના જર્નલ્સની લાક્ષણિકતાઓ, કામગીરી અને સંશોધન વિશ્વાસ પર પડતા હાનિકારક પરિણામોનું સંક્ષિપ્ત અને અસરકારક વિશ્લેષણ કરવામાં આવ્યું છે. અંતે, સંશોધકો અને સંસ્થાઓ માટે જાગૃતિ, સતર્કતા અને સુરક્ષાત્મક નીતિઓ અપનાવવાની આવશ્યકતા પર લેખ વિશેષ ભાર મૂકે છે.

પ્રેડેટરી જર્નલ ની ઓળખ અને સમજ દરેક સંશોધક માટે અનિવાર્ય છે. ખોટી જર્નલમાં પ્રકાશન થવાથી સંશોધનની ગુણવત્તા, વિશ્વસનીયતા અને કારકિર્દી વિકાસ પર ગંભીર અસર થઈ શકે છે. તેથી, સંશોધકોએ પ્રકાશન કરતા પહેલા યોગ્ય તપાસ, માન્ય સૂચિઓની ચકાસણી અને નૈતિક પ્રકાશન પ્રથાનું પાલન કરવું આવશ્યક છે. માત્ર ગુણવત્તાસભર અને માન્ય જર્નલમાં પ્રકાશન જ સંશોધન જગતની વિશ્વસનીયતા જાળવી શકે છે અને સાચા અર્થમાં વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિમાં યોગદાન આપી શકે છે.

ભારતીય સંદર્ભમાં Predatory Journal નો વ્યાપ

ભારત આજના સમયમાં સંશોધન અને પ્રકાશન ક્ષેત્રે વિશ્વના અગ્રણી દેશોમાં સ્થાન પામી રહ્યું છે. છેલ્લા કેટલાક દાયકામાં સંશોધન પ્રકાશનોની સંખ્યા નોંધપાત્ર રીતે વધી છે, જે દેશના શૈક્ષણિક વિકાસનો પુરાવો આપે છે. પરંતુ આ સાથે એક ચિંતાજનક

પ્રવૃત્તિ પણ જોવા મળે છે — પ્રેડેટરી જર્નલ નો ઝડપી વ્યાપ. ઘણીવાર સંશોધકોને પ્રમોશન, API સ્કોર, નોકરીની સ્થિતતા અથવા શૈક્ષણિક પ્રતિષ્ઠા જાળવવાના દબાણને કારણે આવા નકલી અથવા નીચી ગુણવત્તાવાળા જર્નલ્સમાં પ્રકાશન કરવાની ફરજ પડે છે. આ પ્રવૃત્તિ સંશોધનના ગુણવત્તા ધોરણોને નુકસાન પહોંચાડે છે અને સમગ્ર શૈક્ષણિક પ્રણાલીની વિશ્વસનીયતાને અસર કરે છે.

Banker, Vipul P. (2018) દ્વારા ક્લોન જર્નલ્સ પર આધારિત આ લેખમાં શૈક્ષણિક પ્રકાશનમાં વધી રહેલા ભ્રામક જર્નલ્સની સમસ્યા અને તેના કારણે સર્જાતા સંશોધન ક્ષેત્રના સંકટને ઉજાગર કરવામાં આવ્યું છે. સંશોધકોની પ્રતિષ્ઠા અને વૈજ્ઞાનિક સાહિત્યની વિશ્વસનીયતા પર પડતા દૂરસ્થ પરિણામોને લેખ સ્પષ્ટ રીતે રજૂ કરે છે. અંતે, આ ખતરાને અટકાવવા જાગૃતિ, નિયમન અને સહયોગ આધારિત સમૂહિક પ્રયત્નોની જરૂરિયાતને લેખ અસરકારક રીતે રેખાંકિત કરે છે.

ભારતમાં Predatory Journals ની પરિસ્થિતિ: ભારતના શિક્ષણ ક્ષેત્રમાં પ્રેડેટરી જર્નલ ની વૃદ્ધિ માટે અનેક પરિબળ જવાબદાર છે. પ્રથમ, UGCના નિયમો અને પ્રકાશન આધારિત મૂલ્યાંકન પ્રણાલીને કારણે સંશોધકો ઝડપથી પ્રકાશન કરવા માગે છે. બીજું, નવા સંશોધકોમાં જાગૃતિનો અભાવ છે, જેને કારણે તેઓ માન્ય અને અયોગ્ય જર્નલ વચ્ચેનો તફાવત સમજી શકતા નથી. ત્રીજું, “Publish or Perish” જેવી સંસ્કૃતિએ સંશોધકોને ગુણવત્તા કરતાં સંખ્યાને મહત્વ આપવાનું શીખવ્યું છે. પરિણામે, ઘણા સંશોધકો ઝડપથી સ્વીકાર આપતી પ્રેડેટરી જર્નલ તરફ વળે છે, જે લાંબા ગાળે તેમના સંશોધનની વિશ્વસનીયતા અને પ્રતિષ્ઠા માટે નુકસાનકારક સાબિત થાય છે.

UGC અને સરકારી પ્રયાસો: આ સમસ્યા નિવારણ માટે યુનિવર્સિટી ગ્રાન્ટ કમિશન (UGC) દ્વારા 2019માં UGC-CARE List પ્રકાશિત કરવામાં આવી, જેમાં માન્ય અને ગુણવત્તાસભર જર્નલ્સની યાદી ઉપલબ્ધ કરાવવામાં આવી છે. આ યાદીનો ઉદ્દેશ સંશોધકોને સાચી જર્નલ પસંદ કરવામાં માર્ગદર્શન આપવાનો છે. ઘણા યુનિવર્સિટી લાઇબ્રેરીઓ હવે વર્કશોપ, તાલીમ કાર્યક્રમો અને સેમિનાર દ્વારા સંશોધકોને પ્રેડેટરી જર્નલ વિષે જાગૃત કરે છે. ઉપરાંત, કેટલીક યુનિવર્સિટીઓએ નીતિ સ્તરે નિર્ણય લીધો છે કે પ્રેડેટરી જર્નલ માં થયેલ પ્રકાશનને શૈક્ષણિક મૂલ્યાંકનમાં માન્ય ગણાશે નહીં. આ પ્રયાસો શૈક્ષણિક જગતને સ્વચ્છ અને ગુણવત્તાસભર દિશામાં આગળ ધપાવવા માટે મહત્વપૂર્ણ છે.

પ્રેડેટરી જર્નલ માં પ્રકાશન થવાથી સંશોધકોને અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓનો સામનો કરવો પડે છે. આવી જર્નલ્સમાં પિયર રિવ્યુ પ્રક્રિયા નબળી હોવાથી લેખોમાં ત્રુટિઓ રહે છે અને સંશોધનની ગુણવત્તા ઘટે છે. વધુમાં, પ્રેડેટરી જર્નલ સાથે જોડાણ થવાથી સંશોધકની શૈક્ષણિક પ્રતિષ્ઠા પર નકારાત્મક અસર પડે છે. ઘણા કિસ્સાઓમાં, UGC-CARE બહારની જર્નલ્સમાં પ્રકાશનને API સ્કોર કે પ્રમોશન માટે માન્યતા મળતી નથી, જેના કારણે સંશોધકોના પ્રયાસો નિષ્ફળ સાબિત થાય છે.

અનેક સંશોધકોને પ્રેડેટરી જર્નલ માં પ્રકાશન કર્યા બાદ API સ્કોરમાં ગણતરી ન મળતા મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડ્યો છે. 2018માં પ્રકાશિત થયેલ એક અભ્યાસ મુજબ, ભારતના હજારો લેખો ખોટી જર્નલ્સમાં પ્રકાશિત થયેલા જોવા મળ્યા હતા. કેટલાક કિસ્સાઓમાં તો જર્નલ્સ અચાનક બંધ થઈ જતા સંશોધકોને તેમના લેખો સુધી પહોંચવાની તક પણ ગુમાવવી પડી. આવા કિસ્સાઓ દર્શાવે છે કે સંશોધકોને યોગ્ય માર્ગદર્શન અને તાલીમ આપવી આજના સમયની તાત્કાલિક જરૂરિયાત છે.

ભારતમાં પ્રેડેટરી જર્નલ નો વ્યાપ મુખ્યત્વે શિક્ષણ પ્રણાલીના પ્રકાશન દબાણ, જાગૃતિના અભાવ અને નીતિ અમલીકરણની અછતને કારણે વધી રહ્યો છે. આ પરિસ્થિતિમાં સરકાર, યુનિવર્સિટીઓ, લાઇબ્રેરીઓ અને સંશોધકો — સૌએ મળીને સંકલિત પ્રયત્નો કરવા જરૂરી છે. સતત જાગૃતિ અભિયાન, યોગ્ય માર્ગદર્શન, અને કડક મૂલ્યાંકન ધોરણો દ્વારા જ આ

સમસ્યાને નિયંત્રિત કરી શકાય છે. ગુણવત્તાસભર સંશોધન અને માન્ય જર્નલ્સમાં પ્રકાશન જ ભારતના શૈક્ષણિક વિકાસને વિશ્વસ્તરે મજબૂત સ્થાન અપાવી શકે છે.

ચર્ચા

આ અધ્યાયમાં **પ્રેડેટરી જર્નલ** સંબંધિત સંશોધનના મુખ્ય પરિણામો અને તેની ચર્ચા રજૂ કરવામાં આવી છે. અભ્યાસનો ઉદ્દેશ સંશોધકોની જાગૃતિ, પ્રકાશન પ્રક્રિયામાં આવતા પડકારો, તથા **પ્રેડેટરી જર્નલ** ના પ્રભાવને સમજવાનો હતો. પરિણામોમાંથી સ્પષ્ટ થાય છે કે અનેક સંશોધકો હજુ પણ ખોટી અને ભ્રામક જર્નલ્સને ઓળખવામાં અસમર્થ છે, જેના કારણે તેમની શૈક્ષણિક પ્રતિષ્ઠા અને સંશોધનની ગુણવત્તા પર નકારાત્મક અસર થાય છે.

અભ્યાસ દર્શાવે છે કે **જાગૃતિનો અભાવ** એ **પ્રેડેટરી જર્નલ** ના વધતા પ્રભાવનું મુખ્ય કારણ છે. સંશોધકો પૂરતી માહિતીના અભાવે સરળતાથી ખોટી જર્નલોમાં ફસાઈ જાય છે. ઉપરાંત, “Publish or Perish” જેવી સંસ્કૃતિએ ગુણવત્તા કરતાં સંખ્યા પર વધુ ભાર મૂક્યો છે, જેના કારણે સંશોધકો ઝડપથી પ્રકાશન કરવા માટે નબળી જર્નલ્સ પસંદ કરે છે. સાચી અને ગુણવત્તાસભર જર્નલમાં લેખ પ્રકાશિત થવા માટે સમય લેતો હોવા છતાં, **પ્રેડેટરી જર્નલ** તરત સ્વીકાર આપતી હોવાથી તે ઘણા સંશોધકોને આકર્ષે છે. ભારતીય સંદર્ભમાં જોવામાં આવે તો, UGC-CARE જેવી માન્ય સૂચિઓ હોવા છતાં ઘણા સંશોધકો તે તપાસતા નથી, જ્યારે કેટલીક **પ્રેડેટરી જર્નલ** ખોટા દાવા કરીને પોતાને CARE-listed બતાવે છે. તેથી, લાઇબ્રેરીઓ, સંશોધન માર્ગદર્શકો અને યુનિવર્સિટીઓએ સતત **જાગૃતિ વર્કશોપ અને તાલીમ કાર્યક્રમો**નું આયોજન કરવું જોઈએ.

આ અભ્યાસથી સ્પષ્ટ થાય છે કે **પ્રેડેટરી જર્નલ** માત્ર વ્યક્તિગત સંશોધકોને નહીં પરંતુ સમગ્ર શૈક્ષણિક પ્રણાલીને નુકસાન પહોંચાડે છે. આ સમસ્યા સામે લડવા માટે સંશોધકોમાં જાગૃતિ વધારવી, નીતિ સ્તરે કડક નિયમો અમલમાં લાવવો, અને માર્ગદર્શકો દ્વારા યોગ્ય માર્ગદર્શન આપવું જરૂરી છે. ગુણવત્તાસભર સંશોધન અને માન્ય જર્નલમાં પ્રકાશન જ શૈક્ષણિક વિશ્વની વિશ્વસનીયતા અને પ્રતિષ્ઠાને જાળવી રાખી શકે છે.

ભલામણો

સંશોધકો માટે ભલામણો: સંશોધકોએ પ્રકાશન કરતા પહેલા હંમેશા UGC-CARE, Scopus અથવા Web of Science જેવી માન્ય યાદીઓ તપાસવી જોઈએ. તેઓએ જર્નલની વેબસાઇટ, ISSN, સંપાદકીય બોર્ડ અને સમીક્ષા પ્રક્રિયાની વિગત ધ્યાનપૂર્વક ચકાસવી જોઈએ. પ્રકાશન ઝડપથી કરવાની ઉતાવળમાં ગુણવત્તાનો બલિદાન ન કરવો જોઈએ; ગુણવત્તાસભર સંશોધન જ લાંબા ગાળે સંશોધકની પ્રતિષ્ઠા વધારશે.

સંશોધન માર્ગદર્શકો અને યુનિવર્સિટીઓ માટે ભલામણો: યુનિવર્સિટી અને સંશોધન માર્ગદર્શકોની જવાબદારી છે કે તેઓ સંશોધકોમાં પ્રેડેટરી જર્નલ વિષે જાગૃતિ લાવે. આ માટે વર્કશોપ, તાલીમ કાર્યક્રમો અને માર્ગદર્શન સત્રોનું આયોજન કરવું જોઈએ. યુનિવર્સિટીની સંશોધન નીતિમાં સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ હોવો જોઈએ કે પ્રેડેટરી જર્નલ માં થયેલ પ્રકાશન માન્ય ગણાશે નહીં. તેમજ, લાઇબ્રેરી દ્વારા સંશોધકોને સાચી જર્નલ પસંદ કરવામાં મદદરૂપ Information Literacy Services ઉપલબ્ધ કરાવવી જોઈએ.

સરકાર અને નિયામક સંસ્થાઓ માટે ભલામણો અને અંતિમ વિચાર: સરકાર તથા નિયામક સંસ્થાઓએ UGC-CARE યાદીનું નિયમિત અપડેશન, પ્રેડેટરી જર્નલ સામે કાયદેસર પગલાં, અને સંશોધન મૂલ્યાંકનમાં ગુણવત્તા આધારિત માપદંડોનો સમાવેશ કરવો જોઈએ. પ્રેડેટરી જર્નલ સામે લડવા માટે વ્યક્તિગત સંશોધકોથી લઈને રાષ્ટ્રીય સ્તરે સંકલિત પ્રયાસોની જરૂર છે.

ગુણવત્તાસભર સંશોધન અને સાચી જર્નલમાં પ્રકાશન જ શૈક્ષણિક વિશ્વની પ્રતિષ્ઠા જાળવી શકે છે અને સંશોધકના કારકિર્દી વિકાસને મજબૂત પાયા પર સ્થાપિત કરી શકે છે.

નિષ્કર્ષ:

આ અભ્યાસ પરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પ્રેડેટરી જર્નલ (Predatory Journals) આજના સંશોધન ક્ષેત્ર માટે એક ગંભીર અને વધતો પડકાર છે. સંશોધકોમાં જાગૃતિનો અભાવ, પ્રકાશન માટેનો વધતો દબાણ, અને API સ્કોર મેળવવાની હોડ સંશોધકોને ઘણી વાર નબળી અને ભ્રામક જર્નલ તરફ દોરી જાય છે. આવા પ્રકાશનથી સંશોધનની ગુણવત્તા, વિશ્વસનીયતા અને શૈક્ષણિક પ્રતિષ્ઠા પર નકારાત્મક અસર પડે છે. ખાસ કરીને ભારત જેવા દેશોમાં, જ્યાં સંશોધન પ્રવૃત્તિઓ ઝડપથી વધી રહી છે, ત્યાં પ્રેડેટરી જર્નલ નો વ્યાપ વધુ ગંભીર સ્વરૂપ ધારણ કરી રહ્યો છે.

સંદર્ભ:

1. Beall J. (2017). What I learned from predatory publishers. *Biochem Med (Zagreb)*, 27(2), 273-8.
2. Kebede, M., Schmaus-Klughammer, A. E., & Tekle, B. T. (2017). Manuscript submission invitations from 'predatory journals': what should authors do?. *Journal of Korean medical science*, 32(5), 709-712.
3. Banker, Vipul P. (2018). An anxiety on Clone Journals. *Rising: A Journal of Researcher*, 2(1), 11-17.
4. Benkar, Alpina P. (2019). Predatory Journals vs. Clone Journals: a comparative study. *Rising: A Journal of Researcher*, 3(1), 1-9.
5. AlAhmad, Y. M., Abdelhafez, I., Cyprian, F. S., Akhtar, S., Skenderi, F., & Vranic, S. (2020). Critical appraisal of predatory journals in pathology. *Journal of clinical pathology*, 73(1), 58-60.
6. Cukier, S., Lalu, M., Bryson, G. L., Cobey, K. D., Grudniewicz, A., & Moher, D. (2020). Defining predatory journals and responding to the threat they pose: a modified Delphi consensus process. *BMJ open*, 10(2), e035561.
7. Elmore, S. A., & Weston, E. H. (2020). Predatory journals: what they are and how to avoid them. *Toxicologic pathology*, 48(4), 607-610.
8. Barot, Arpita U. (2021). Predatory Journal vs. Clone Journal: a comparative analysis of their characteristics impact and detection strategies. *Rising: A Journal of Researcher*, 5(1), 58-64.
9. Taylor, G. A. (2021). Predatory journals: a different pandemic. *Pediatric Radiology*, 51(4), 516-518.
10. Ferrari, C. K. B. (2022). Perodicos clones e fantasmas: estudos de casos e revisao critica sobre as revistas predatorias!.. *Boletim de Conjuntura (BOCA)*, 11(33), 01-15.
11. Banker, Vipul P. (2024). Predatory Journals: a threat to global research community. *Rising: A Journal of Researcher*, 8(2), 44-52.

**MULTIDISCIPLINARY COSMOPOLITAN JOURNAL OF RESEARCH
(MUCOJOR)-2583-9829 (On-line)**

International Peer Reviewed and Refereed Journal

Certification of Publication

The Board of Multidisciplinary Cosmopolitan Journal of Research (MUCOJOR) is hereby awarding
this certificate to

ડૉ. નરેન્દ્ર દુધાભાઈ પરમાર

In recognition of the publication of the paper entitled
**પ્રેડેટરી જર્નલ - Predatory Journal (શિકારી / ઠગ સામયિક): સંશોધન જગતમાં પડકારો, અસર અને
જાગૃતિ અંગેનું અભ્યાસ**

Published in Volume 03, Issue 06, December 2025.

EDITOR IN CHIEF